

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Актуальність дослідження. Естетичне виховання є складовою частиною змісту виховання, яке спрямоване на формування та прищеплення естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей дітей, починаючи з раннього дошкільного та молодшого шкільного віку.

Низка педагогів визначає естетичне виховання як педагогічну діяльність, яка спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси [1—5].

Як зазначав В. Сухомлинський, краса — могутній засіб виховання чуйності та чутливості в дітей різного віку. Це дзеркало душі, у якому ти бачиш сам себе і завдяки якому так чи інакше ставишся сам до себе [5, с. 414].

Н.Волкова вважає, що метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності [1, с. 122].

Д. Луцик під естетичним вихованням розуміє процес формування цілісного сприймання і розуміння прекрасного в науці, праці, мистецтві, в довіллі, суспільному життю, взаєминах між людьми [2, с. 76].

Серед завдань естетичного виховання В. Ягупов визначає такі, як формування естетичних поглядів і смаків, розвиток навички творити прекрасне, виховання гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах [7, с. 495].

Аналіз педагогічної літератури з обстежуваного питання показав, що, за нашим переконанням, естетичне виховання дітей може здійснюватися у процесі навчання молодших школярів у загальноосвітній школі і полягає у формуванні здібностей повноцінного сприйняття та розуміння прекрасного в навколишньому світі, мистецтві, засвоєнні естетичних понять, виробленні смаків та ідеалів, розвитку творчих задатків та талантів.

Вивчення досвіду роботи вчителів початкових класів з проблеми естетичного виховання показало, що на формування естетичного світосприймання в молодших школярів впливає навколишній світ, який розкривається через рідне слово, природу, казку, пісню, музику.

Наукова новизна полягає у доведенні ефективності естетичного виховання молодших школярів за допомогою навколишнього середовища.

Мета дослідження — створення науково-обґрунтованої та експериментально перевіреної методики здійснення естетичного

виховання засобами навколишнього середовища через рідне слово, казку, мистецтво та природу.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких *завдань дослідження*: 1. Розкрити наукові засади естетичного виховання молодших школярів. 2. Проаналізувати чинні програми, підручники та науково-методичну літературу в аспекті досліджуваної проблеми. 3. Обґрунтувати доцільність розробленої методики естетичного виховання учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл.

Методологічною основою дослідження є праці науковців (А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Зязюн, О. Савченко, Н. Бібік, М. Вашуленко та ін.) про вплив естетичного виховання на розвиток особистості молодшого школяра, взаємозв'язок інтелектуального, морально-етичного та естетичного виховання.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі *методи дослідження*: *теоретичні* (аналіз навчально-методичної літератури з обстежуваної проблеми, чинних програм та підручників для початкових шкіл) *емпіричні* (*діагностичні* (відвідування уроків, анкетування, спостереження), *статистичні* (систематизація, узагальнення результатів)).

Результати дослідження та їх обговорення. Вслухаючись у рідне слово, мовлене спочатку мамою, потім вихователькою і першою вчителькою, дитина сприймає красу світу звуків, складів, слів, речень та художніх текстів, у які поринає душею і серцем, і які пізніше буде вимовляти сама.

Розглядаючи природу навколо себе, дитина сприймає її звуки, фарби, кольори, доторкаючись реально та мислиннево.

Читаючи казки, молодші школярі усвідомлюють красу і неповторність казкових вчинків позитивних героїв, їхніх гуманних дій та мелодійність казкового мовлення

Пізнаючи світ музичних ритмів, молодший школяр вчиться цілісно та гармонійно передавати за допомогою музики свої враження, розвиває емоційну культуру та творчі здібності.

В. Сухомлинський надавав великого значення цим засобам навчання та виховання учнів особливо в ранньому дитинстві та в початкових класах. Він дбав про те, щоб його учні отримували світлі враження, які вже самі по собі ставали могутніми засобами виховання людини.

Це досягалось за допомогою виразно прочитаних віршів, оповідань та казок, розгляду яскравих полотен, доступних дітям за змістом і формою, краси природи, яку спостерігали учні під час екскурсій чи мандрівок у природу.

Велике значення в естетичному вихованні учнів В.Сухомлинський приділяв вигляду і оформленню класів. Картина, унаочнення допомагають учням сприйняти слово вчителя, глибше усвідомити матеріал, який вивчається. Василь Олександрович дбав також і про освітлення кімнат, у яких працювали чи відпочивали діти. Педагог

проводив заняття з ними в «Кімнаті казок» під час осінніх чи зимових сутінок, коли казка звучить по-особливому і робить дітей учасниками дійства [6, с. 270].

Казці-притці В.Сухомлинський відводив особливе місце в естетичному вихованні дітей. Усвідомлення суті моральних ідей досягається не словами й фразами, а емоційністю, глибиною розкриття істини, картиною, образом, яка залишиться у свідомості дитини.

Без відчуття краси слова для дитини недосяжні потаємні грані його смислового значення. А переживання краси немислиме без фантазії, без особистої участі учня у співтворчості з учителем, який передає казку. Казка, на думку В. Сухомлинського, — активна творчість, яка охоплює всі сфери духовного життя дитини, її розум, почуття, уяву, волю і дає закладку на майбутнє. Дитина добре розуміє, що Баба-Яга, Царівна-Жаба, Лебідь, Рак, Щука, Осел, Вовк, Лисичка — це персоніфіковані символи-образи, за якими ховаються добро та зло, висловлює своє особисте ставлення до цього [9, с. 6].

Казка невіддільна від краси, сприяє розвитку естетичних почуттів, без яких немислиме благородство душі, чуйність, героїчний вчинок тощо. Завдяки казці дитина осягає світ не лише розумом, але й почуттями, інтуїтивно знаходить реальну форму виявлення своїх духовних сил. Працюючи на підсвідомому рівні в дитини, казка сприяє формуванню духовного стержня людини, фундаментом якого є віра, любов до прекрасного.

На нашу думку, учителям треба працювати не тільки за готовими текстами казок, але й пробувати створювати їх з учнями, оскільки створення казок — одне з важливих джерел поетичної творчості, формування естетичних почуттів і водночас засіб розумового розвитку. Участь учнів у створенні казок великою мірою сприяє збагаченню їхнього словникового запасу, розвитку творчого мислення.

Емоційно забарвлене слово відкриває красу в багатстві природних і суспільних взаємозв'язків. Мова — це матеріальний виразник думок і почуттів людини. Почуття, особливо сформовані в роки дитинства казкою, — незамінний чинник виховання любові до своєї країни. Створений народом в глибині тисячоліть казковий образ-символ доносить до душ дітей могутній творчий дух народу, його потенціал, ідеали, прагнення. Казка виховує любов в ідеалі вже тому, що сама вона — творення народу, втілення творчих сил — народного духу, духовного багатства культури.

Понад тисячу казок навчального змісту написано В.Сухомлинським. Вони вийшли друком в книжковому світі вже після смерті педагога. Це такі, як «Гаряча квітка», «Казки під голубим небом», «Вічна тополя» [6].

Стверджуючи, що фантастичні казкові образи відкривають дитині не лише красу, але й істину, що без казки і казкової ситуації всі пояснення

для дитини мертві, бо мовчить її серце, Василь Олександрович неухильно дотримувався важливого педагогічного засобу — естетична потреба ніколи не повинна задовольнятися до перенасичення. Там, де є перенасичення, починається розчарування, нудьга, пошуки засобів для проведення вільного часу. Тому в «Кімнаті казок» В. Сухомлинський бував з дітьми не часто — усього раз чи два на тиждень [6, с. 4].

Велику увагу в естетичному вихованні учнів ми приділяємо живопису і музиці. «Музика тісно пов'язана з ліричною поезією і є немовби наступною сходинкою в духовному розвитку людини. У вихованні музикою виражається єдність моральної, емоційної і естетичної сфер людини» [3, с. 64].

Музика — це мова почуттів. Мелодія передає найтонші відтінки почуттів, недоступні слову. Музика починається там, де кінчається слово. І якщо словом обмежується проникнення вчителя в потаємні куточки юного серця, якщо після слова не починається тонше й глибше проникнення — музика, виховання не може бути повноцінним.

Твори художнього мистецтва утверджують в юній душі почуття величі й краси людини, підносять особистість у її власних очах. Щоб розуміти, переживати й любити живопис, людині треба пройти тривалу школу почуттів у світі природи.

Ознайомлюючи учнів із загальнолюдськими надбаннями образотворчого й музичного мистецтва, ми тим самим доносимо до їхньої свідомості все найцінніше, що є в кожного народу. На кращих зразках живопису й музики у школярів виховується вміння цінувати справжню людську красу, нетерпимість до приниження людської гідності. Музика й живопис сприяють формуванню в дитини кращих людських якостей. Вони — могутній засіб виховання. Створюючи мистецтво, людина знаходить джерела краси в природі і суспільному оточенні, які стають для неї водночас невичерпними джерелами радості й натхнення, тому практичну роботу з естетичного виховання В. Сухомлинський будує так, щоб сприймання творів мистецтва — музики, живопису — чергувалось з екскурсіями та мандрівками у природу, де дитина може зримо, наочно відчувти співзвучність тиші полів і лук, шелесту дібров і співу жайворонків, запах сіна й зрілого колосся з творами мистецтва.

Краса природи допомагає по-новому відчувати красу мистецтва, а краса мистецтва виховує чуйність, сприйнятливність до краси природи. В «Школі радості» приділяється однакова увага як прослуховуванню музичних творів, так і засвоєнню «музики» природи.

Восени, коли в прозорому повітрі чітко прослуховується кожен звук, я, як зазначає В. О. Сухомлинський, запропонував дітям прослухати мелодію з опери Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана» — «Політ джмеля». Музика знайшла в дітей своєрідний відгук. «Ось Джміль

то наближається, то віддаляється. Чути щебетання маленьких пташок...» (М. П., учениця 3 класу).

Ще раз слухасмо мелодію. Потім йдемо до квітучої медоносної трави. Діти слухають бджолину арфу, дзижчання джмеля. Ось він, великий, волохатий, то піднімається над квіткою, то опускається. Діти в захопленні: адже це майже така сама мелодія, яку вони тільки що слухали, але в музичному творі є якась своєрідна краса, яку композитор підслухав у природі й передав нам. Дітям хочеться ще раз почути записану на плівку мелодію.

Мистецтво сприяє вихованню любові до рідної природи, до прекрасного, формуванню особистості дитини. «Як у живому, трепетному слові рідної мови, так і в музичній мелодії перед дитиною розкривається краса навколишнього світу. Та мелодія — це мова людських почуттів — доносить до дитячої душі не тільки красу світу. Вона відкриває людську велич і гідність. В хвилини насолоди музикою дитина відчуває, що вона справжня людина. Душа дитини — це душа чутливого музиканта» [4, с. 517].

Однак не кожна людина може бути музикантом чи художником. І, зрозуміло, метою музичного виховання є не формування музиканта, а, передусім, всебічно і гармонійно розвиненої людини. Слухати й розуміти музику, насолоджуватися художньо досконалими полотнами живописців може кожна людина. Мистецтво не лише прилучає людину до світу прекрасного, не лише сприяє вихованню її високих моральних якостей, але й формує логіку думки, творче мислення.

Один з учнів В. Сухомлинського при зустрічі з ним через кілька років по закінченні школи зазначав: «Після прослуховування музики мені завжди легко мислиться, я швидко знаходжу в своїй пам'яті необхідне слово. Цим я зобов'язаний Вам, «Школі радості» і «Кімнаті казок» [6].

Мистецтво таке ж сильне джерело пробудження, формування і розвитку естетичних почуттів дітей, як і слово вчителя. Але переваги мистецтва полягають у тому, що сфера його дії починається там, де закінчується дія слова. Те, що неможливо передати словом, передається гармонією барв, звуків, ритміки. Це надзвичайно могутній засіб виховання творчих сил людини, бо в мистецтві відображається світ великих ідей – боротьби людини за щастя і справедливість. Ці ідеї подаються не нав'язливо, не тенденційно, і тому знаходять відгук у дитячих серцях. Образне сприймання мистецтва обов'язково переходить у понятійне мислення. Відомо, що дитина мислить образами, барвами, звуками, та це не означає, що вона повинна спинитися на конкретному мисленні. Образне мислення — обов'язковий етап для переходу до мислення поняттями, тому потрібно, щоб діти поступово оперували такими поняттями, як явище, причина, наслідок, зумовленість, подія, залежність, відмінність, подібність, спільність та ін. Психологи доводять, що ці поняття відіграють велику роль у формуванні абстрактного

мислення. Оволодіти цими поняттями неможливо без дослідження живих фактів і явищ, без осмислення того, що дитина бачить своїми очима, без поступового переходу від конкретного предмета, факту, явища до абстрактного узагальнення. Саме питання, які виникають у дітей у процесі вивчення природи, і сприяють цьому переходові. А відомо, що природа — один з важливих елементів відображення в мистецтві.

Прилучаючи дітей до світу прекрасного, вчитель в школі має вміло дотримуватися низки педагогічних умов:

- виховання учнів засобами мистецтва передбачає позитивне естетичне ставлення до нього. Там, де починається найменший примус людської душі, про естетичне виховання не може бути й мови. Заплакана дитина, чимось засмучений школяр не сприймають навіть найпрекраснішого, яким би привабливим воно не було. Про це вчитель чи вихователь мають завжди пам'ятати;

- учитель має всіляко прагнути виробити, розвинути в дітей потребу в естетичних враженнях, але водночас він вважав недопустимим перенасичення ними. На його думку, це призводить до негативних виховних наслідків, як і багатослів'я вчителя, постійне повторення ним прописних істин;

- прилучення дитини до прекрасного починається в сім'ї, оскільки вона є тим соціальним осередком, де дитина одержує свої перші життєві уроки, тому зрозуміло, що перші естетичні враження, переживання, почуття започатковуються в сім'ї.

У цьому плані В. Сухомлинський вважав, що «тонкість відчуття людини, емоційна сприйнятливість, вразливість, чуйність, чутливість, співпереживання, проникнення в духовний світ іншої людини — все це досягається передусім у сім'ї, у взаємовідносинах з рідними. Тут треба шукати емоційно-естетичний корінь благородної духовної потреби в людині» [3, с. 554].

Втіленням краси, досконалості, доброти для дитини передусім є матір. Це не лише тепло, затишок, а й світ сонця, любові, ласки. Весь світ — його сучасне, минуле і майбутнє — у материнських руках. Від того, які ці руки, залежить майбутнє дитини і того народу, який представляє мати. Учні про матір вігукуються найкращими словами: «найрідніша», «найдорожча в світі людина», «найкрасивіша — моя мама».

Про свою матір В. Сухомлинський писав так: «...Коли я згадую дитинство, в пам'яті спливає то сонячний ранок з дрімливими вербами над тихим ставом, то вечірня зірниця і зграя журавлів над посивілим небосхилом, то крона могутнього дуба з багряними листям, то біле цвітіння вишні під вікном, то скіфські кургани на горизонті в тремтливому мареві літнього дня. І все це на фоні дорогого материнського обличчя, схиленого наді мною: тривожні й задумливі очі матері супроводжують всі спомини про те, що оточувало мене в дитинстві» [4, с. 518].

Серед портретів матерів, які висять нині у Павлиській школі, є портрет матері В. Сухомлинського — Оксани Юдіни. Він займає почесне місце. Своїй матері ще в юнацькі роки Василь Олександрович присвятив поему «Оксана». З перших уроків у Павлиській школі дітям прищеплюється життєво важлива формула: «Люби й цінуй більше всіх у житті — Маму!».

Педагог пише так: «Ми переконуємо дітей: биття ваших сердець, радість вашого буття, висока мрія про ідеал, благородне поривання виявити себе в творчості, ваша любов, щастя людської відданості, творення нової людини, віра у власну непохитність і нездоланність у найважчі хвилини життя, радість подолання труднощів і свідомість власної мудрості — все це від матері. Мати не тільки родить, а й народжує. Якби вона тільки родила, вона не була б творцем роду людського. Мати народжує наше буття, мати одухотворяє живий клубочок життя духом твого народу, рідним словом, думкою, любов'ю і ненавистю, відданістю і непримиренністю. Мати творить твою неповторну людську особистість — ось у чому сенс, мистецтво і майстерність того, що ми називаємо народженням. Завдяки матері своїй ти поєднаний із своїм народом, ти — крапелька крові в його жилах, але разом з тим ти єдиний у світі. З молоком матері ти ввібрав у себе свою людську самобутність» [4, с. 517].

Виховуючи дітей, мати виконує для суспільства не менш важливу функцію, ніж безпосереднє виробництво засобів існування. Це положення посідає одне з важливих місць у системі морально-естетичних поглядів В. Сухомлинського, тому він прагнув сформувати в дитини уже в ранньому віці особливе ставлення до матері-жінки, матері-трудівниці, матері-виховательки. Важливу роль у цьому відіграла казка. «...Я розповів малюкам казку про Бджолу-Матір, яка з ранку до вечора літає, мед на квітках збирає, у вулик носить, своїх маленьких діток годує. Ходить Бджола-мати від колиски до колиски, діток гойдає, малесенькою ложечкою мед розносить, діток годує, тиху колискову пісню співає...» [6, с.42].

В очах дітей спалахують іскринки захоплення материнською працюючістю, особливою, неповторною материнською любов'ю. Казка змушує дітей замислитись, пережити подив, здивування. У такий спосіб творчість учителя, думка, втілена в художнє слово, запалює вогник дитячої творчості. А естетичні переживання, викликані цікавим змістом казки, сприяють формуванню особистості дитини, зокрема нагромадженню нею етичного й естетичного досвіду, розвитку активності й ініціативи. Так формуються власне бачення світу, творча фантазія, творчі здібності дитини. У неї виникає потреба самостійно творити казку, безліч разів чути і повторювати слова: Лисичка-сестричка, Вовчик-панібрат, гуси-лебеді, зоря-зоряниця, ліс-праліс,

Яскравим свідченням цього є те, що учнями В. Сухомлинського створено багато казок, наприклад, «Пташеня випало з гнізда», «Квітка сонця», «Як бджола ночувала у Гарбузовій Квітці», «Як горобцеві захотілося дізнатися, куди заходить Сонце» та інші. У багатьох з них вимальовується образ матері, в якому чітко виступають риси «своїї мами» [6, с.54].

Ось спогади знаменитого педагога, які присвячені створенню творів-мініатюр: «...Теплими літніми вечорами, коли на небі спалахує перша зірочка, до мене приходять діти. Ми сідаємо під дубом. Небо на заході темніє, зірки мерехтять, із саду чути таємне шарудіння, дзвенить цвіркун, спить ставок. Це наша школа під Блакитним Небом. Так назвали ми ці чудові літні вечори. Нас приваблює сюди, під гіллястий дуб, музика казки. Все, що оточує нас, — яблуні з жовтими яблуками, міради зірок на небі, сонний ставок — все це породжує в нашій свідомості казкові образи.

Я розповідаю казки. Вони творяться тут же. Кожен з нас — і я, і діти — стаємо в ці чудові години поетами. Коли в мене не вистачає яскравого, потрібного слова, діти допомагають мені. Ми склали тисячі казок. Наша творчість не є чимось надзвичайним. Вона доступна кожному вчителеві й кожному учневі, бо кожна дитина — поет, бо вчителеві треба вміти ввести її в світ творчості...» [6, с. 5].

Висновки. Отже, естетичне виховання молодших школярів здійснюється засобами рідного слова, казки, музики, живопису. А це сприяє вихованню краси, любові, чуйності, найтонших спонукальних мотивів у дітей молодшого шкільного віку.

Список джерел

1. *Волкова, Н. П.* Педагогіка : посібник для студентів вищ. навч. закладів / Н. П. Волкова — Київ : Академія, 2002. — 576 с.
2. *Луцик, Д. В.* Педагогіка. Теорія національного виховання / Д. В. Луцик. — Дрогобич : Посвіт, 2009. — 132 с.
3. *Сухомлинський, В. О.* Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська шк., 1976. — Т. 3.
4. *Сухомлинський, В. О.* Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — Київ : Радянська шк., 1976. — Т. 1. — С. 517.
5. *Сухомлинський, В. О.* Як виховати справжню Людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. — Київ : Радянська шк., 1976. — Т. 2.
6. *Сухомлинська, О. В.* Вічна тополя. Вічна тополя. Казки, оповідання, притчі / О. В. Сухомлинська. — Київ : Райдуга, 2010. — 367 с.
7. *Ягупов, В. В.* Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. — Київ : Либідь, 2002. — 560 с.

Матеріал посту́пав в редакцію 24.04.2013 г.